

Bevezetés

Bolívia és Chile kapcsolatát a salétromháborúként is ismert csendes-óceáni háború óta (1879–1894) különböző konfliktusok tarkítják. A háborút lezáró, 1904-ben aláírt békeszerződés értelmében Bolívia jelentős területi veszteséget szenvedett (120.000 km²), valamint tengeri kijárata is a győztes Chiléhez került.¹ A két ország XXI. századi geopolitikai konfliktusaiban – bár a tenger elvesztése mindig is fájó pont marad a bolíviaiak életében – már kevésbé a területre, mint inkább az erőforrásokhoz való hozzáférésre és a határmenti problémákra helyeződik a hangsúly. A tanulmány célja Dél-Amerika geopolitikai jellemzőinek áttekintésén túl Bolívia és Chile aktuális helyzetének rövid bemutatása, majd három olyan geopolitikai téma ismertetése (szervezett bűnözés illegális tevékenysége, a lítium és a gáz kérdése), amelyek a jövőben tovább mélyíthetik az eddig is fennálló konfliktust a két ország között.

Dél-Amerika geopolitikai jellemzői

Dél-Amerika országainak komoly geopolitikai hagyományai vannak. Már a XX. század elején megjelentek az első geopolitikai témájú könyvek, nem sokkal az európai geopolitikai gondolkodás kezdetei után, és kapcsolódva azokhoz: egy chilei katonai földrajzi szöveg már 1905-ben Ratzelt, míg az argentin Storni² admirális 1915-ben Mahan-t idézte írásában.³ Chilében az első valódi geopolitikai írás az 1940-ben kiadott 1747-es rendelet, amely Chile antarktisz területi igényéről szólt, de például Augusto Pinochet⁴, Chile egykori diktátora több geopolitikai tanulmányt is írt,⁵ valamint a régió számos XX. századi politikusa is hozzájárult a geopolitika

¹ SZENTE-VARGA Mónika: Bolívia, In: SZENTE-Varga Mónika – BÁCS Zoltán: Dél-Amerika a 21. században – társadalmi, gazdasági és politikai konfliktusok; Dialóg Budapest Campus, 2019. p. 32.

² Segundo Rosa Storni (1876–1954): argentin admirális, politikus, külügyminiszter 1943–1944 között.

³ HEPPLÉ, Leslie W.: South American Heartland: The Charcas; Latin American Geopolitics and Global Strategies, Geographical Journal, 2004/4. p. 360. DOI: 10.1111/j.0016-7398.2004.00137.x.

⁴ Augusto Pinochet (1915–2006): chilei tábornok, a hadsereg főparancsnoka. 1973. szeptember 11-i katonai puccs után került hatalomra, 1990-ig vezette Chilét. 1968-ban jelent meg a chilei Katonai Akadémiának írt tankönyve, Geopolitika címmel.

⁵ La geopolítica y geoestrategia chilena: ¿presente en el discurso y ausente en la práctica? Cuaderno de trabajo del Centro de Investigaciones y Estudios Estratégicos 2015/2. <https://www.anepe.cl/wp-content/uploads/cuaderno-del-CEE-N%C2%BA2.pdf> (Letöltés ideje: 2020. 04. 04.)

irodalmához, mint a brazil Golbery do Couto e Silva⁶ és az argentin Osiris Villegas⁷ tábornokok.⁸

Dél-Amerika geopolitikai elemzéséhez a latin-amerikai geopolitikai gondolkodásból érdemes kiindulni. Többféle felfogás létezik a régió felosztására. Detlef Nolte és Leslie Wehner⁹ vagy Saul B. Cohen¹⁰ Latin-Amerikán belül Dél-Amerikát egy külön régióként tekintik, míg más szerzők, mint például a brazil Mario Travassos már 1938-ban Dél-Amerikán belül is több kisebb régiót különített el.¹¹ A hidegháború után a térség amerikai és szovjet befolyása is csökkent, így Dél-Amerika egy önálló geopolitikai régióvá nőtte ki magát.¹²

A latin-amerikai geopolitikai gondolkodást az 1990-es évektől befolyásoló fő tényezőket Nolte és Wehner¹³ a következőképpen foglalja össze: (1) Latin-Amerika geopolitikai szempontból kevésbé marginalizálódott a nemzetközi politikában, és ennek hatására szélesebbé vált a geopolitikai jövőképe és mozgástere; (2) a geopolitikai gondolkodás nemzeti, regionális vagy kontinentális szintre lépett át, teret adva az integráció geopolitikájának; (3) ennek a fejlődésnek a részeként Dél-Amerika új geopolitikai régióvá vált, amelyben Brazília a legnagyobb regionális hatalom; (4) az Egyesült Államok elvesztette központi szerepét Dél-Amerikában, viszont Kína a térség fontos szereplőjévé vált; (5) az új nemzetközi helyzet eredményeként a Csendes-óceán medencéje és az Atlanti-óceán déli része (beleértve az Antarktisz is) egyre fontosabb szerepet játszik a latin-amerikai geopolitikai narratívákban; és (6) ezzel összefüggésben a természeti erőforrásokhoz való hozzáférés ismét központi kérdéssé vált a latin-amerikai geopolitikai gondolkodásmódban, amelyhez szorosan kapcsolódik a tengeri határok kérdése.

Dél-Amerikán belül mindössze két országnak nincs tengere: Bolíviának és Paraguaynak. Alfred Mahan, kétségtelenül a tenger fontosságát hangsúlyozza, bár

⁶ (1911-1987) Brazil tábornok és politikus. Harcolt a brazil erővel Európában a második világháborúban. Igazságügyi miniszter a brazil rendszerváltás előestéjén, João Baptista Figueiredo elnöksége idején.

⁷ (1916-1998) Argentín tábornok és politikus, rövid ideig belügyminiszter a hatvanas években, majd nagykövet Braziliában.

⁸ HEPPLE i. m. p. 360.

⁹ D. Nolte: (Phd, politikatudomány, Mannheim-i Egyetem), a Hamburgi Egyetem tanára, a GIGA – Német Globális és Területkutató Intézet latin-amerikai részlegének vezetője. L. Wehner: (Phd, politikatudomány, Hamburgi Egyetem) Bath Egyetem (UK) munkatársa. Vendégoktatók számos latin-amerikai egyetemen. NOLTE, Detlef – WEHNER, Leslie E: Geopolitics in Latin America, Old and New; In: Routledge Handbook of Latin American Security; Taylor and Francis Inc., 2015. pp.33-43. DOI: 10.4324/9781315867908.ch2

¹⁰ Phd, Harvard, prof. emeritus Hunter College (NY, USA), többek közt az Oxford World Atlas szerkesztője, számos geopolitikai/gazdasági földrajzzal kapcsolatos könyv/tanulmány szerzője. COHEN, Saul Bernard: Geopolitics – The Geography of International Relations; Rowman & Littlefield, 2015. pp. 161-179.

¹¹ Mario Travassos, brazil geopolitikus, katona (1891–1973). TRAVOSSOS, Mario: *Projeção continental do Brasil* Editora Nacional, 1938. <https://bdor.sibi.ufjf.br/bitstream/doc/132/1/50%20PDF%20-%20OCR%20-%20RED.pdf> (Letöltés ideje: 2020. 04. 12.)

¹² COHEN: i. m. pp. 161-179.

¹³ NOLTE – WEHNER: i. m. pp. 33-43.

azt is kifejtette, hogy nem a tenger a kizárólagos eszköze a nagyhatalmiságnak, hanem a szilárd belső viszonyok a legfontosabbak.¹⁴ A régióban a földrajzi sokszínűségből eredő változatos terep gyakran gátat szabott a szárazföldi összeköttetésnek, így a tengeri kereskedelem és a kikötők fejlesztése alapvető fontosságú volt¹⁵ sokkal inkább, mint Európában. Egy latin-amerikai, különösen Andok-béli ország gazdasági és kereskedelmi felemelkedésében gátat jelent a tenger hiánya.

A gyarmati múlt és a földrajzi helyzet, pontosabban a földrajzi elszigeteltség együttesen is szerepet játszottak a terület geopolitikai gondolkodásának a kialakulásában, továbbá az a tény, hogy egyik ország sem rendelkezik az összes olyan tulajdonsággal, ami a regionális vezetőszerphez szükséges lenne.¹⁶ Bár Brazília a világ 6. legnagyobb országa, 200 milliós népességgel, óriási gazdasági potenciállal, kivételes geostratégiai helyzettel, ám a korrupció, a gazdasági és politikai válságok nem kedveznek az országnak.¹⁷ A régióra jellemző a széttöredezettség, bár Dél-Amerika népességének 60%-a Braziliában él, ennek ellenére az ország nem tudott nagyhatalommá fejlődni. Nagy ellentétek figyelhetők meg, Dél-Amerika kedvező adottságú térségei jóléti oázisokká válnak az elszegényedett területekkel ellentétben.¹⁸

A latin-amerikai és különösen a dél-amerikai integráció ma már a geopolitikai gondolkodás szerves része.¹⁹ Az utóbbi évtizedekben számos nemzetközi politikai/gazdasági együttműködést elősegítő szervezet jött létre, ami inkább pozitívumnak tekinthető (UNASUR, ProSur, MERCOSUR, CAN, Alianza del Pacífico, ALBA stb.)²⁰ bár csak több-kevesebb sikerrel működnek.²¹ A regionális együttműködést számos határ- vagy területi konfliktus is gátolja, továbbá ide sorolhatóak az országok közötti politikai és ideológiai ellentétek is,²² pld. Chile nem tagja az andoki országokat tömörítő szervezetnek (CAN), sem az ALBA-nak és az UNASUR-nak sem, míg Bolívia igen.

¹⁴ MAHAN, Alfred Thayer: *The Influence of Sea Power upon History 1660-1783.*, Little Brown and Company, Boston, 1890; TÓTH Péter András: Alfred Thayer Mahan és az európai nagyhatalmi erőegyensúly a 20. század elején; *Külügyi Szemle* 2009/4. p.101.

¹⁵ FRIEDMAN, George: *3 Maps of South America That Explain Its Geopolitics*; 2017. 12. 08 <https://www.mauldineconomics.com/editorial/3-maps-of-south-america-that-explain-its-geopolitics> (Letöltés ideje: 2020. 04. 06.)

¹⁶ Uo.

¹⁷ Comparar economía países; <https://datosmacro.expansion.com/> (Letöltés ideje: 2020. 04. 12.)

¹⁸ COHEN i. m. pp. 161-179.

¹⁹ NOLTE – WEHNER: i. m. pp. 33-43.

²⁰ Unasur: Dél-Amerikai Nemzetek Uniója, ProSur: Fórum Dél-Amerika Haladásáért, Mercosur: Dél-amerikai Közös Piac, CAN: Andok Közösség, Alianza del Pacífico: Csendes-óceáni Szövetség, ALBA: Bolívari Szövetség a Mi Amerikánk Népeiért.

²¹ lásd bővebben: SOLTÉSZ Béla: *Latin-Amerikai integrációk túlkínálata*; *Fordulat*, 2011/16. pp. 124-143.

²² COHEN i. m. pp.161-179.

John Child²³ négyféle geopolitikai konfliktust különböztet meg Dél-Amerikán belül. Az első a területi konfliktusok, amely egy adott terület (szárazföldi/vízi) birtoklásáért folyik. A második a határmenti konfliktusok, amelyek nem feltétlenül járnak együtt területi követeléssel. Harmadik az erőforrás-konfliktusok, amelyek magukban foglalják az erőforrásokkal kapcsolatos vitákat egy adott területen, de nem a terület, hanem maga az erőforrás (víz, gáz, kőolaj stb.) értéke a fontos, végül pedig az ideológiai és a politikai konfliktusok.²⁴

Bolívia és Chile aktuális helyzete

A dél-amerikai országok többsége a XIX. század elején vált önálló állammá, Chile 1810-től tekinti magát függetlennek, míg Bolívia 1825-ben szabadult meg a spanyol gyarmati uralom alól. Bolívia a függetlenedése óta jelentős területi veszteségeket szenvedett. A csendes-óceáni háborúban a tengeri kijárata Chiléhez került, valamint a többi szomszédos állam (Argentína, Brazília, Peru, Paraguay) is szakított le belőle, így Bolívia csaknem a felére zsugorodott.²⁵ A közös gyarmati múlt ellenére Chile és Bolívia egészen más utat járt be. Gazdasági fejlettségük jelentősen eltér, bár mindkét ország gazdag ásványkincsekben. Bolívia a tengeri kikötő hiányában látja gazdasági fellendülésének gátját, és a két ország között a csendes-óceáni háború óta komoly nézeteltérések vannak.

A két ország Dél-Amerikán belül közepes nagyságúnak számít, annak ellenére, hogy Bolívia, több mint 1 millió km²-en helyezkedik el, míg Chile 756 ezer km²-en. A népességet tekintve Bolíviában több mint 11 millióan, míg Chilében közel 19 millióan élnek, mindkét országban a lakosság túlnyomó többsége a városokban koncentrálódik. Az egy főre jutó GDP Chile esetében 13.481 euro, Bolíviában 3.005 euro. A születéskor várható átlagos élettartam Chilében megközelíti a 80 évet, míg Bolíviában 10 évvel kevesebb. A HDI (Human Development Index) a két országban javuló tendenciát mutat, azonban míg Chile a 44. helyen állt 2018-ban, addig Bolívia csupán a 118. helyen²⁶. A korrupciót tekintve is nagyok a különbségek, Chile a második legkevésbé korrump ország Dél-Amerikában, 2018-ban a Transparency International elemzésében a 27. helyen állt, közvetlenül Uruguay után, addig Bolívia a 132. a 180 országot felsoroló listában.²⁷ A szegénység arányát mindkét ország jelentősen csökkenteni tudta az elmúlt évtizedekben, ennek ellenére

²³ J. Child (Phd, latin-amerikai tanulmányok), az amerikai hadsereg nyugalmazott alezredese, Argentínában született 18 éves koráig ott is élt, az „Inter-American Defense College” (Washington), oktatója Latin-Amerika témában számos stratégiai és geopolitikai könyv szerzője.

²⁴ CHILD, John: Pensamiento geopolítico y cuatro conflictos en Sudamerica; Revista Ciencia Política, 1981/1-2. pp. 71-104.
<http://www.revistacienciapolitica.cl/index.php/rcp/article/view/1251> (Letöltés ideje: 2020. 04. 10.)

²⁵ SZENTE-VARGA: i. m. p. 32.

²⁶ 2018-as adatok: Comparar economía países; <https://datosmacro.expansion.com/> (Letöltés ideje: 2020. 04. 12.)

²⁷ Franciaország a 21., Spanyolország a 41., míg Magyarország a 64. helyen szerepel. Transparency International. Corruption perceptions index 2018.
<https://www.transparency.org/cpi2018> (Letöltés ideje: 2020. 04. 12.)

Bolívia adatai még mindig a legrosszabbak közé számítanak a régióban (szegénység: 36,6%, mélyszegénység: 16,8%), míg Chile inkább a fejlett országokéhoz közelít (szegénység: 11,7%, mélyszegénység: 3,5%).²⁸ A két ország közül Chilének látványosan jobbak a gazdasági mutatói, de bizakodásra adhat okot, hogy Bolívia is folyamatosan fejlődik. A jó fizetések és a magasabb életszínvonal a 2000-es évektől egyre több bolíviait vonzott a szomszédos országba. A chilei Bevándorlási Hivatal adatai szerint 2000 és 2019 között 255.569 bolíviai kapott tartózkodási engedélyt, a 2019. decemberi adatok szerint több mint 120 ezer bolíviai tartózkodik állandó jelleggel Chilében.²⁹

A kereskedelmi kapcsolatok szempontjából minkét országot, sőt Dél-Amerika többi országa is inkább a régió kívüli megállapodásokat részesíti előnyben, mivel gazdaságaik kompetitív jellegűek. Kína a régió elsősorú kereskedelmi partnerévé vált, főleg nyersanyagot szállít a térségbe, Brazília és Chile külkereskedelmi tevékenységének első, míg Peru második legfontosabb célországa lett.³⁰ Bolívia 2019 áprilisában írt alá egy egyezményt Kínával, amelynek értelmében erősíteni kívánják a kereskedelmi kapcsolataikat.³¹ Chile ugyanabban az évben a Kínával 2006-tól érvényben lévő szabadkereskedelmi egyezmény modernizálásáról írt alá új egyezményt.³² Chilének 2004-től az Egyesült Államokkal is szabadkereskedelmi egyezménye van.³³

Bolívia és Chile aktuális geopolitikai kérdései

A bolíviaiak a tengerpart elvesztését sosem tudták feldolgozni, a kijáráshoz való ragaszkodás nemzeti kérdés. Bár az országnak több mint 100 éve nincs tengere, a mai napig van flottája, évente megünnepli a tenger napját minden március 23-án,

²⁸ Medición de la pobreza por ingresos: actualización metodológica y resultados CEPAL; Santiago, Chile, 2018, p. 218.
https://repositorio.cepal.org/bitstream/handle/11362/44314/1/S1800852_es.pdf (Letöltés ideje: 2020. 04. 12.)

²⁹ Estadísticas Migratorias: Número de visas otorgadas entre los años 2000-2019.
<https://www.extranjeria.gob.cl/estadisticas-migratorias/> (Letöltés ideje: 2020. 04. 14.);
Estimación de personas extranjeras residentes habituales en Chile al 31 de diciembre 2019. INE-DEM-2020. március
<https://www.extranjeria.gob.cl/media/2020/03/Estimaci%C3%B3n-Poblaci%C3%B3n-Extranjera-en-Chile-al-31-Diciembre-2019.pdf> (Letöltés ideje: 2020. 04. 14.)

³⁰ ROJAS DÍAZ, Emilio Sánchez de: Repensando la geopolítica de América latina. ¿Es necesario un estudio geopolítico de América del Sur? Instituto Español de Estudios Estratégicos Documento Análisis 2016/6.
http://www.ieee.es/Galerias/fichero/docs_analisis/2016/DIEEEA15-2016_Geopolitica_Sudamerica_ESRD.pdf (Letöltés ideje: 2020. 04. 12.)

³¹ Bolívia y China acuerdan fortalecer la inversión y cooperación económica a través de la suscripción de un mecanismo; Noticia: 2019. 04. 23, Ministerio de Relaciones Exteriores – Bolívia <http://www.cancilleria.gob.bo/webmre/noticia/3281> (Letöltés ideje: 2020. 04. 12.)

³² Entra en vigencia internacional la modernización del TLC entre Chile y China. Subsecretaría de Relaciones económicas internacionales; Noticia: 2019. 02. 28.
<https://www.subrei.gob.cl/2019/02/entra-en-vigencia-internacional-la-modernizacion-del-tlc-entre-chile-y-china/> (Letöltés ideje: 2020. 04. 12.)

³³ Tratado de libre comercio: Chile-EEUU; <https://www.subrei.gob.cl/2017/06/tratado-de-libre-comercio-chile-estados-unidos/> (Letöltés ideje: 2020. 04. 13.)

és a hivatalos eseményeken felhangzik a Tengerpart Himnusza is.³⁴ A tengeri kijárat kérdésének diplomáciai úton való megoldása a Hágai Nemzetközi Bíróság 2018-as ítélete alapján lezártnak tekinthető, hiszen kimondta azt, hogy Chile nem kötelezhető arra, hogy tárgyalásokat folytasson Bolíviával.³⁵ A jövőben több olyan geopolitikai konfliktus is komolyabbá válhat (lítium, Silala-vízvita³⁶, Chile víz- és gázszükséglete, határmenti konfliktusok stb.), amik közül néhány esetben közvetve érintett lehet a tengeri kijárat kérdése is, így felmerülhet, hogy ha nem jogi, akkor esetleg kereskedelmi úton sikerülne Bolíviának tengeri kikötőhöz jutnia. Bár a chilei Nemzeti Politikai és Stratégiai Tanulmányok Intézetének egy 2019-es tanulmányában az is megkérdőjeleződik, hogy a két ország között rövid távon bármilyen kooperáció lehetséges lenne.³⁷ Bolívia még 1962-ben megszakította a diplomáciai kapcsolatokat Chilével a Lauca folyó körül kialakult konfliktus miatt.³⁸ A következőkben néhány geopolitikai kérdés bemutatására kerül sor.

Szervezett bűnözés – illegális tevékenységek

A Bolíviával határos területeken szervezett bűnözésen elsősorban azokat a bűnözői csoportokat kell érteni, akik főként chilei autók lopására és bolíviai értékesítésére specializálódtak, valamint a bolíviai drokkartelekhez köthető tevékenységeket. Chile északi határvidéke, a nem konvencionális fenyegetések, valamint a rablások, az irreguláris fegyverkereskedelem és a droghoz köthető tevékenységek területe.³⁹

Az 1970-es években Augusto Pinochet diktatúrája alatt Chile Argentínával, Bolíviával és Peruvál határos területeire a becslések szerint 180 ezer gyalogsági aknát telepítettek, a határvédelem és a jövőbeli konfliktusok elkerülése érdekében.⁴⁰ Chile 1997-ben írta alá az Ottawai Egyezményt, amely megtiltja a gyalogsági aknák gyártását, raktározását és a velük való kereskedelmet.

³⁴ SZENTE-VARGA Mónika: Társadalmi és politikai tendenciák Bolíviában a 21. században; Nemzet és Biztonság 2016/2. p. 12.

³⁵ WINTER IGUALT, Luis: Bolivia-Chile: el reciente fallo de la Corte Internacional de Justicia; Estudios Internacionales, 2018/191. pp. 93-101. DOI:10.5354/0719-3769.2019.52050

³⁶ A Bolíviából eredő Silala folyó körüli vita, mely Chile területére is átfolyik.

³⁷ Escenarios de Chile con Bolivia: 2019-2021, Cuaderno de trabajo del Centro de Investigaciones y Estudios Estratégicos; 2019/6. <https://www.anepe.cl/wp-content/uploads/Cuaderno-de-Trabajo-N%C2%B06-2019.pdf> (Letöltés ideje: 2020. 04. 06.)

³⁸ OVANDO SANTANA, Cristián – GONZÁLEZ MIRANDA, Sergio: La relación bilateral chileno-boliviana a partir de las demandas tarapaqueñas: aproximación teórica desde la paradiplomacia como heterología; Estudios Internacionales, 2014/177. pp. 35-64. DOI: 10.5354/0719-3769.2014.30868

³⁹ Escenarios de Chile con Bolivia: 2019-2021

⁴⁰ ARANDA BUSTAMANTE, Gilberto – SALINAS CAÑAS, Sergio: Minefields and Humanitarian Demining at the Chile-Bolivia Border: A Step-by-Step Approach, Frontera Norte; 2015/54. pp. 6-142. DOI:10.17428/rfn.v27i54.579

Az egyezmény értelmében Chile vállalta, hogy 2020 végére befejezi az aknák felszámolását.⁴¹ Így körülbelül 700 km-es határ válik szabaddá és fennáll a veszélye, hogy a bolíviai drokkartelek és a szervezett bűnözői csoportok még inkább veszélyeztetni fogják ezt a területet. A chilei Nyomozó Rendőrség (PDI) adatai szerint 2018-tól folyamatosan emelkedik a droggereskedelemmel kapcsolatos tevékenységek volumene a határmenti szakaszokon, az északi, Atacama régió környékén, 2018. január és június között 3.498 külföldit tartóztattak le kábítószer bűncselekmény miatt, jelentős részük bolíviai állampolgár volt.⁴² A határ másik oldalán, Bolíviában, mindez szintén problémát jelent és katonai erővel próbálják megfékezni a bűnözői csoportokat.⁴³ Jelenleg Peru és Kolumbia után Bolívia a harmadik legnagyobb kokain-előállító. Evo Morales⁴⁴ a „*koka igen, a kokain nem*” politikáját hirdette meg.⁴⁵ 2007 óta a hivatalos diskurzus az illegális kereskedelem elleni küzdelemre összpontosít, nem üldözik magának a koka növénynek a termesztését, sőt a termőterületet növelték.⁴⁶ A Chile felé irányuló drog forgalmát az is növeli, hogy az ország az elmúlt években az amerikai kontinens harmadik számú kokainfogyasztójává vált,⁴⁷ így nem kell feltétlenül az USA-ba eljuttatni a drogot, a szomszédos Chile is komoly felvásárló.

A drog mellett Chilében súlyos problémát jelent a chilei autók bolíviai kereskedelme. Bolívia két ízben is törvénnyel segítette elő a hivatalos dokumentumok nélküli autók legalizálását, először 2011-ben, amikor megközelítőleg 80 ezer autó kapott hivatalos papírokat, majd 2019-ben, amikor 11-14 ezer autót legalizáltak.⁴⁸ A chilei Nyomozó Rendőrség adatai szerint 2011-től folyamatosan emelkedik a főként fegyverrel elkövetett autólopások száma. 2018-ban 24.286 autót loptak el, gyakran külföldre viszik őket egészben vagy alkatrészként.⁴⁹ A megoldás ezzel kapcsolatban az autók származásának pontosabb azonosítása lehet, valamint elengedhetetlen a bolíviai-chilei határon átlépő buszok utasainak komolyabb ellenőrzése is, így eredményesebb lehet a drogfutárok lefűlése. Ehhez

⁴¹ VENTURA SANCHO, Rodrigo: El tratado de Ottawa y el desafío de Chile al 2020; Centro de Estudios Estratégicos, 2016. 12. 22. <https://www.anepe.cl/wp-content/uploads/EL-TRATADO-DE-OTTAWA-Y-EL-DESAFIO-DE-CHILE-AL-2020.pdf> (Letöltés ideje: 2019. 12. 20.)

⁴² Escenarios de Chile con Bolivia: 2019-2021

⁴³ Uo.

⁴⁴ Bolívia elnöke 2006-2019 között, 2019. november 12-én mondott le.

⁴⁵ SZENTE-VARGA: i. m. p. 13.

⁴⁶ STIPPEL, Jörg – SERRANO MORENO, Juan Enrique: La nacionalización de la lucha contra el narcotráfico en Bolivia; Política criminal 2018/25. pp. 264-321. DOI: 10.4067/S0718-33992018000100264

⁴⁷ YÁÑEZ, Cecilia: Chile, tercer consumidor de cocaína del continente La Tercera; 2017. 06. 23. <https://www.latercera.com/noticia/chile-consumidor-cocaina/> (Letöltés ideje: 2020. 04. 14.)

⁴⁸ Ley N° 133 de 08-06-2011 Programa de Saneamiento Legal de Vehículos Indocumentados;

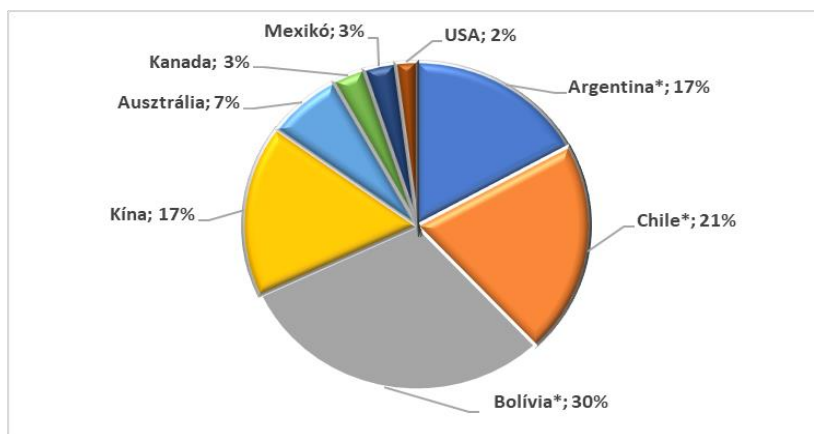
<https://www.aduana.gob.bo/aduana7/sites/default/files/kcfinder/files/LEY%20No.%20133.pdf> (Letöltés ideje: 2020. 04. 14.); Escenarios de Chile con Bolivia: 2019-2021

⁴⁹ VEDOYA, Sebastian: Así opera el robo de vehículos en Chile: avance tecnológico fomentó la violencia, La Tercera; 2019. 10. 08. <https://www.latercera.com/nacional/noticia/asi-opera-robo-vehiculos-chile-avance-tecnologico-fomento-la-violencia/815516/> (Letöltés ideje: 2020. 04. 14.); Estudio detalla destino de autos robados en Chile; PDI Chile, Noticias, 2020. 02. 04. <https://www.pdichile.cl/centro-de-prensa/detalle-prensa/2020/02/04/estudio-detalla-destino-de-autos-robados-en-chile> (Letöltés ideje: 2020. 04. 14.)

nélkülözhetetlen a két ország intézményei közötti bilaterális és multilaterális nemzetközi együttműködés, továbbá a járművek ellenőrzését elősegítő adatbázis létrehozása.⁵⁰

A lítium az új arany?

Az elektronikai eszközök és az elektromos autók gyártásának növekedésével egyre nagyobb a kereslet a lítium iránt, amelyet az akkumulátorok gyártásához használnak. A lítium értéke jelentősen emelkedett az utóbbi években, ezzel módosítva a globális geopolitikai térképet. Az ún. „lítium háromszög” Dél-Amerikában helyezkedik el, Bolíviában, Chilében és Argentínában található a világ lítiumkészletének megközelítőleg 68%-a. A lítium lehetne az új bolíviai jólét alapja, a legnagyobb versenytársa azonban épp Chile. Kína uralja az akkumulátorpiacot, mintegy 70%-os részesedéssel, de lítiumimporta szorul, így potenciális vásárló.⁵¹

*1.ábra: A világ lítium-erőforrásainak földrajzi megoszlása országoként⁵²
(A *-gal jelölt országok a „lítium háromszög”-höz tartoznak)*

Az elmúlt években a lítium kitermelése, csak néhány országra koncentrálódott, legfőképp Ausztráliára, Chilére és Argentínára, a három ország a világtermelés több mint 85%-át adta. Jelenleg Bolívia elhanyagolható mennyiségű lítiumot termel, bár a világ lítiumtartalmának több mint 25%-át birtokolja.⁵³ Am maga a lítium birtoklása nem jelenti az azonnali gazdagságot, hiába hangoztatták Bolíviában, hogy az ország a „lítium Szaud Arábiája” lesz a „fehér arany” révén. Ellenérvként felhozható a

⁵⁰ Escenarios de Chile con Bolivia: 2019-2021

⁵¹ ZÍCARI, Julián – FORNILLO, Bruno – GAMBA, Martina: El mercado mundial del litio y el eje asiático. Dinámicas comerciales, industriales y tecnológicas (2001-2017); Polis, Revista Latinoamericana, 2019/52. p. 189. DOI:10.32735/s0718-6568/2019-n52-1376

⁵² Uo.

⁵³ CROWTHER, Herbert: Bolivia's role in the energy transition threatened by lithium uncertainty; Atlantic Council, 2018. 08. 06.
<https://www.atlanticcouncil.org/commentary/energysource-explains-bolivia-s-role-in-energy-transition-threatened-by-lithium-uncertainty/> (Letöltés ideje: 2020. 04. 15.)

bizonytalan befektetői környezet, a nem megfelelő szakmai háttér, a technológia hiánya és a szállítás nehézsége. Bolívia egyik lehetősége, hogy magát a nyersanyagot értékesítse. Mivel az akkumulátor szállítása nem lehetséges repülőn, így a tenger hiánya, a földrajzi elszigeteltség komoly akadályt jelent az országnak, hiszen a szárazföldi szállítás megemelné a költségeket.⁵⁴ Bolívia lítiumának jelentős része a Salar de Uyuni természetvédelmi területen található, ám a kitermeléshez külföldi tőke és fejlett technológia kell (magnéziumot tartalmazó nehéz terep). Ugyanakkor a befektetők nehezen tudják elfelejteni az Evo Morales nevéhez köthető államosításokat (szénhidrogén-ipar, vagy a svájci Glencore bányák). A felmerülő problémák ellenére egyes cégek vállalták a kockázatot, mint például a német ACI System, amely megállapodást kötött 2018-ban a többségi tulajdonos bolíviai kormánnyal és 1,3 milliárd dollárt kíván befektetni a lítium-projektbe. Egy új európai partner kulcsfontosságú lehet, hiszen Európa óriási autópárral rendelkezik, viszont jelentős akkumulátorgyártás nem folyik az öreg kontinensen, ezért pozíciót veszíthet az erős ázsiai piaccal szemben. Az Egyesült Államok érdeklődését is felkeltette a bolíviai lítium, de Evo Morales ideológiai megfontolásokból inkább Kína vagy Európa felé akart nyitni. Bolívia számára a lítium fenntartható kiaknázása igen fontos, hiszen a térség egyik legalacsonyabb GDP-vel rendelkező országának gazdasági fellendülését hozhatná.⁵⁵

Chile érdeklődése már az 1980-as években a lítium felé fordult, sőt nemzetközi tengeri kikötői miatt a szállítás kérdése is megoldott. Chile politikai helyzete, piaci megítélése az egyik legstabilabb a régióban, ami szintén vonzza a befektetőket. A kormány jelentős adókedvezményben részesítette az SQM és Albemarle vállalatokat annak érdekében, hogy az általuk kitermelt lítiumot kedvezményesen adják el azoknak, akik az országban akkumulátor vagy alkatrész gyártására vállalkoznak. Kína amellet, hogy saját lítiummal is rendelkezik, jelentős részesedést vásárolt Chile legnagyobb lítiumvállalataiban. A chilei kormány 200 millió dollár értékben írt ki pályázatot 2019-ben egy, a lítiumhoz kapcsolódó technológiák fejlesztésére irányuló intézet létrehozására. Mivel az elektromos járművek egyre fontosabb szerepet töltenek be a globális gazdaságban, a lítium meghatározó geopolitikai kérdéssé válhat, és úgy tűnik Chilét sem Argentína, sem Bolívia nem tudja lehagyni. Felmerül a kérdés, hogy Kína hajlandó-e befektetni a bolíviai lítiumba Chile után.⁵⁶

Gázt Chilének?

A bolíviai gáz kérdése nem mentes belpolitikai, és három szomszédos országot érintő (Argentína, Brazília, Chile) külpolitikai vitáktól, kiegészítve nagy vállalatok üzleti érdekeivel, mint amilyen a brazil Petrobras, vagy a Shell. A bolíviai gáz története 1913-ra nyúlik vissza, ekkor került sor az első fúrásokra. A földgáz tényleges kitermelése csak 1923-ban kezdődött a Standard Oil társasággal, ám a legnagyobb lelőhelyeket a 60-as években találták meg (Tarija és Cochabamba területén). 2016-ban a 65 gázmezőből 41 működött, és a kitermelés mindössze 25%-

⁵⁴ BARRÍA, Cecilia: El triángulo del litio: 3 obstáculos que enfrentan Argentina, Bolivia y Chile para escapar de la "maldición de los recursos naturales"; 2019. 06. 21. BBC News Mundo, <https://www.bbc.com/mundo/noticias-48666235> (Letöltés ideje: 2020. 04. 13.)

⁵⁵ FORNILLO, Bruno – GAMBA, Martina: Industria, ciencia y política en el Triángulo del Litio, Ciencia; Docencia y Tecnología, 2019/58. pp. 1-38. DOI:10.33255/3058/447; CROWTHER: i. m.

⁵⁶ BARRÍA: i. m.; CROWTHER: i. m.; FORNILLO – GAMBA: i. m.

át használták fel az országban, a maradék 75% Brazília és Argentína között oszlott meg. A két ország saját szükségleteinek 36%, illetve 23%-át vásárolta külföldről.⁵⁷

Chile csökkenő gázkészlete csak az éves fogyasztás 23%-át fedezi, a fennmaradó 77%-ot külföldről kénytelen beszerezni. Bár Közép-Chile mélytengeri részein földgázlelőhelyeket találtak, ám a feltárás, a technológiai nehézségek leküzdése komoly befektetést igényelne.⁵⁸ Chile hosszú ideig Argentínától vásárolt gázt, de 2004-ben Néstor Kirchner Argentína volt elnöke (2003-2010) „energiakrízisre” hivatkozva elzárta a gázcsapot, így Chile az USA-ból és Közép-Amerikából volt kénytelen gázszükségletét fedezni, mivel nem jutott egyezsre Bolíviával. Viszont 2018-tól – több mint 10 év után – földgázszükségletei egy részét ismét Argentínából fedezi.⁵⁹

Argentína és Brazília az elmúlt években folyamatosan végzett feltárásokat, csaknem önellátóvá vált mindkét ország, míg Bolívia befektetők hiányában csak a korábbi készleteiből gazdálkodott, így egyre nagyobb nehézségekbe ütközött a két országgal szerződésben rögzített mennyiség teljesítése. Bolívia 20 évre kötött szerződése Brazíliával 2019-ben járt le, így 2020-tól minimálisra csökkent a vásárolt gáz. Az argentin-bolíviai szerződés 2026-ig érvényes, de ott is küszöbön áll egy csökkentésről szóló új egyezmény, és úgy tűnik, Argentína teljesen önellátó lesz, így egyáltalán nem fog gázt venni Bolíviától 2026 után. Mivel Bolívia exportbevételének jelentős részét a gáz adja (32% – 2017-ben)⁶⁰, mindenképp új lehetőségek után kell néznie, továbbá a vevők diverzifikálása, és ehhez új földgázvezeték kiépítése elengedhetetlen. Az egyik lehetséges és legvonzóbb piac épp Chile lehetne. Chile nem csak földgázvásárlóként jelenhet meg, hanem akár befektetőként is.⁶¹ Már 2002-ben felmerült egy olyan gázvezeték megépítése Chilén keresztül (Mejillones partjáig), amely lehetővé tette volna a bolíviai gáz tengeri exportját az USA-ba. A projekt, valamint a gáz államosításának a kérdése hatalmas belpolitikai konfliktushoz vezetett Bolíviában, amely „gázháború” néven vált ismertté. A bolíviaiak csak a tengeri kijáratért cserében tudták volna elképzelni a csővezeték megépítését, valamint az ország gázkincsének teljes államosítását akarták, amely az akkori elnök, Gonzalo Sánchez de Lozada (2002-2003) lemondásához vezetett, majd az őt követő Carlos Mesa elnök (2003-2005) is belebukott a gázkonfliktusba. A 2005-ös választásokat Evo Morales nagy fölénnyel

⁵⁷ Rol y perspectivas del gas natural en la transformación energética de América Latina CEPAL 2019.
https://repositorio.cepal.org/bitstream/handle/11362/44596/1/S1801057_es.pdf (Letöltés ideje: 2020. 04. 08.)

⁵⁸ Uo.

⁵⁹ Chile vuelve a importar gas natural desde Argentina una década después; Efe, 2018. 10. 30. <https://www.efe.com/efe/america/economia/chile-vuelve-a-importar-gas-natural-desde-argentina-una-decada-despues/20000011-3797834> (Letöltés ideje: 2020. 04. 27.)

⁶⁰ OEC-Bolívia <https://oec.world/es/profile/country/bol/#Exportaciones>; (Letöltés ideje: 2020. 04. 27.)

⁶¹ ¿Qué debe hacer Bolivia con su gas después de Brasil y Argentina? 2020. 02. 18. https://correodelsur.com/capitales/20200218_que-debe-hacer-bolivia-con-su-gas-despues-de-brasil-y-argentina.html (Letöltés ideje: 2020. 04. 16.)

megnyerte, és 2006-ban aláírta a gáz államosításáról szóló törvényt.⁶² A jelenlegi helyzetben Bolíviának beszűkültek a lehetőségei, hiszen Dél-Amerikán belül hiába rendelkezik Venezuela után a második legnagyobb földgázkészlettel, a sikeres feltárásokhoz tökére van szüksége, továbbá csökkenően van az eladható gázkészlete is.⁶³ Chilének kedvező lenne az olcsó bolíviai gáz, de a két ország lehetőségeit jelentősen befolyásolja Bolívia jövőbeli belpolitikai helyzete. Evo Morales 2019. november 12-i lemondásával Jeanine Áñez Chávez lett Bolívia ideiglenes államfője a hivatalos választásokig, amelynek időpontja a koronavírus járvány miatt ki fog tolni, így a belpolitikai stabilizáció, a külföldi befektetők kérdése és a chilei-bolíviai kapcsolatok rendezése is várat még magára.

Összegzés

A Bolívia és Chile között hosszú ideje fennálló konfliktusok átértékelődnek; míg korábban a területi kérdés, a tengeri kijárat volt a legfontosabb, most a gazdasági érdekek a két országot akár az összefogás és a megegyezés irányába is vihetik, mint például Chile energiaszükséglete és Bolívia nehézségei a gázpiacon.⁶⁴ Bolívia belpolitikai változáson megy keresztül és lehetséges egy olyan scenárió, amely a két országot nem ellenségeskedésre, hanem kooperációra ösztönzné. Bár az a legvalószínűbb, hogy Chile abban az esetben lesz hajlandó valamilyen együttműködésre, ha azt kényszer hatására kell megtenni⁶⁵, és hasonló a helyzet Bolíviával is. A két ország közötti kapcsolat várható alakulása jelentősen függ Bolívia megválasztásra kerülő új elnökétől, valamint az ország jövőbeli külpolitikájától. A jelenlegi konfliktusok megoldása és a jövőbeliek megelőzése érdekében nélkülözhetetlen a két ország közötti együttműködés, amelynek hiánya további ellentéteket eredményezhet, és komoly következményekkel járna mindkét ország társadalmára is.

Felhasznált irodalom:

- ARANDA BUSTAMANTE, Gilberto – SALINAS CAÑAS, Sergio: *Minefields and Humanitarian Demining at the Chile-Bolivia Border: A Step-by-Step Approach*, Frontera Norte; 2015/54. pp. 6-142. DOI:10.17428/rfn.v27i54.579

⁶² BONNEFOY, Pascale: *Gas por mar* Estudios internacionales; 2013/174. pp. 15-25. DOI:10.5354/0719-3769.2013.26994; GANGOPADHYAY, Aparajita: *From land wars to gas wars: Chile–Bolivia relations and globalisation*; India Quarterly, 2014/70. pp. 139-152. DOI:10.1177/0974928414524651; DEÁK Máté: *Chile és Bolívia államközi konfliktusainak áttekintése a XIX-XXI. században*; In: PAP Norbert – DOMINGO Lilón – SZÁNTÓ Ákos (Szerk.): *A tér hatalma – a hatalom terei*; Tanulmánykötet a 70 éves Szilágyi István professzor tiszteletére, 2019. pp. 51-57.

⁶³ *Escenarios de Chile con Bolivia: 2019-2021; ¿Qué debe hacer Bolivia con su gas después de Brasil y Argentina?*; GANGOPADHYAY: i. m.

⁶⁴ GANGOPADHYAY: i. m.

⁶⁵ *Escenarios de Chile con Bolivia: 2019-2021*

- BARRÍA, Cecilia: El triángulo del litio: 3 obstáculos que enfrentan Argentina, Bolivia y Chile para escapar de la "maldición de los recursos naturales"; 2019. 06. 21. BBC News Mundo, <https://www.bbc.com/mundo/noticias-48666235> (Letöltés ideje: 2020. 04. 13.)
- Bolivia y China acuerdan fortalecer la inversión y cooperación económica a través de la suscripción de un mecanismo; Ministerio de Relaciones Exteriores – Bolivia, 2019. 04. 23. <http://www.cancilleria.gob.bo/webmre/noticia/3281> (Letöltés ideje: 2020. 04. 12.)
- BONNEFOY, Pascale: Gas por mar Estudios internacionales; 2013/174. DOI:10.5354/0719-3769.2013.26994
- CHILD, John: Pensamiento geopolítico y cuatro conflictos en Sudamérica; Revista Ciencia Política, 1981/1-2. <http://www.revistacienciapolitica.cl/index.php/rcp/article/view/1251> (Letöltés ideje: 2020. 04. 10.)
- Chile vuelve a importar gas natural desde Argentina una década después; Efe, 2018. 10. 30. <https://www.efe.com/efe/america/economia/chile-vuelve-a-importar-gas-natural-desde-argentina-una-decada-despues/20000011-3797834> (Letöltés ideje: 2020. 04. 27.)
- COHEN, Saul Bernard: Geopolitics – The Geography of International Relations; Rowman & Littlefield, 2015.
- Comparar economía países; <https://datosmacro.expansion.com/> (Letöltés ideje: 2020. 04. 12.)
- CROWTHER, Herbert: Bolivia's role in the energy transition threatened by lithium uncertainty; Atlantic Council, 2018. 08. 06. <https://www.atlanticcouncil.org/commentary/energysource-explains-bolivia-s-role-in-energy-transition-threatened-by-lithium-uncertainty/> (Letöltés ideje: 2020. 04. 15.)
- DEÁK Máté: Chile és Bolívia államközi konfliktusainak áttekintése a XIX-XXI. században; In: PAP Norbert – DOMINGO Lilón – SZÁNTÓ Ákos (Szerk.): A tér hatalma – a hatalom terei; Tanulmánykötet a 70 éves Szilágyi István professzor tiszteletére, 2019.
- Entra en vigencia internacional la modernización del TLC entre Chile y China. Subsecretaría de Relaciones económicas internacionales; 2019. 02. 28. <https://www.subrei.gob.cl/2019/02/entra-en-vigencia-internacional-la-modernizacion-del-tlc-entre-chile-y-china/> (Letöltés ideje: 2020. 04. 12.)
- Escenarios de Chile con Bolivia: 2019-2021, Cuaderno de trabajo del Centro de Investigaciones y Estudios Estratégicos; 2019/6. <https://www.anepe.cl/wp-content/uploads/Cuaderno-de-Trabajo-N%C2%B06-2019.pdf> (Letöltés ideje: 2020. 04. 06.)
- Estadísticas Migratorias: Número de visas otorgadas entre los años 2000-2019. <https://www.extranjeria.gob.cl/estadisticas-migratorias/> (Letöltés ideje: 2020. 04. 14.)

- Estimación de personas extranjeras residentes habituales en Chile al 31 de diciembre 2019. INE-DEM-2020. március
<https://www.extranjeria.gob.cl/media/2020/03/Estimaci%C3%B3n-Poblaci%C3%B3n-Extranjera-en-Chile-al-31-Diciembre-2019.pdf> (Letöltés ideje: 2020. 04. 14.)
- Estudio detalla destino de autos robados en Chile; PDI Chile, 2020. 02. 04.
<https://www.pdichile.cl/centro-de-prensa/detalle-prensa/2020/02/04/estudio-detalla-destino-de-autos-robados-en-chile> (Letöltés ideje: 2020. 04. 14.)
- FORNILLO, Bruno – GAMBA, Martina: Industria, ciencia y política en el Triángulo del Litio, Ciencia; Docencia y Tecnología, 2019/58. DOI:10.33255/3058/447
- FRIEDMAN, George: 3 Maps of South America That Explain Its Geopolitics; 2017. 12. 08 <https://www.mauldineconomics.com/editorial/3-maps-of-south-america-that-explain-its-geopolitics> (Letöltés ideje: 2020. 04. 06.)
- GANGOPADHYAY, Aaparajita: From land wars to gas wars: Chile–Bolivia relations and globalisation; India Quarterly, 2014/70. DOI:10.1177/0974928414524651
- HEPPLER, Leslie W.: South American Heartland: The Charcas; Latin American Geopolitics and Global Strategies, Geographical Journal, 2004/4. DOI: 10.1111/j.0016-7398.2004.00137.x.
- <https://www.transparency.org/cpi2018> (Letöltés ideje: 2020. 04. 12.)
- La geopolítica y geoestrategia chilena: ¿presente en el discurso y ausente en la práctica? Cuaderno de trabajo del Centro de Investigaciones y Estudios Estratégicos 2015/2. <https://www.anepe.cl/wp-content/uploads/cuaderno-del-CEE-N%C2%BA2.pdf> (Letöltés ideje: 2020. 04. 04.)
- Ley N° 133 de 08-06-2011 Programa de Saneamiento Legal de Vehículos Indocumentados;
<https://www.aduana.gob.bo/aduana7/sites/default/files/kcfinder/files/LEY%20No.%20133.pdf> (Letöltés ideje: 2020. 04. 14.)
- MAHAN, Alfred Thayer: The Influence of Sea Power upon History 1660-1783., Little Brown and Company, Boston, 1890
- Medición de la pobreza por ingresos: actualización metodológica y resultados CEPAL; Santiago, Chile, 2018,
https://repositorio.cepal.org/bitstream/handle/11362/44314/1/S1800852_es.pdf (Letöltés ideje: 2020. 04. 12.)
- NOLTE, Detlef – WEHNER, Leslie E: Geopolitics in Latin America, Old and New; In: Routledge Handbook of Latin American Security; Taylor and Francis Inc., 2015. DOI: 10.4324/9781315867908.ch2
- OEC-Bolivia; <https://oec.world/es/profile/country/bol/#Exportaciones>; (Letöltés ideje: 2020. 04. 27.)
- OVANDO SANTANA, Cristián – GONZÁLEZ MIRANDA, Sergio: La relación bilateral chileno-boliviana a partir de las demandas tarapaqueñas: aproximación teórica desde la paradiplomacia como heterología; Estudios Internacionales, 2014/177. DOI: 10.5354/0719-3769.2014.30868

- ¿Qué debe hacer Bolivia con su gas después de Brasil y Argentina? 2020. 02. 18. https://correodelsur.com/capitales/20200218_que-debe-hacer-bolivia-con-su-gas-despues-de-brasil-y-argentina.html (Letöltés ideje: 2020. 04. 16.)
- ROJAS DÍAZ, Emilio Sánchez de: Repensando la geopolítica de América latina. ¿Es necesario un estudio geopolítico de América del Sur? Instituto Español de Estudios Estratégicos Documento Análisis 2016/6. http://www.ieee.es/Galerias/fichero/docs_analisis/2016/DIEEEA15-2016_Geopolitica_Sudamerica_ESRD.pdf (Letöltés ideje: 2020. 04. 12.)
- Rol y perspectivas del gas natural en la transformación energética de América Latina CEPAL 2019. https://repositorio.cepal.org/bitstream/handle/11362/44596/1/S1801057_es.pdf (Letöltés ideje: 2020. 04. 08.)
- SOLTÉSZ Béla: Latin-Amerikai integrációk túlkínálata; Fordulat, 2011/16.
- STIPPEL, Jörg – SERRANO MORENO, Juan Enrique: La nacionalización de la lucha contra el narcotráfico en Bolivia; Política criminal 2018/25. DOI: 10.4067/S0718-33992018000100264
- SZENTE-VARGA Mónika: Bolívia, In: SZENTE-Varga Mónika – BÁCS Zoltán: Dél-Amerika a 21. században – társadalmi, gazdasági és politikai konfliktusok; Dialóg Budapest Campus, 2019.
- SZENTE-VARGA Mónika: Társadalmi és politikai tendenciák Bolíviában a 21. században; Nemzet és Biztonság 2016/2.
- TÓTH Péter András: Alfred Thayer Mahan és az európai nagyhatalmi erőegyensúly a 20. század elején; Külügyi Szemle, 2009/4.
- Tratado de libre comercio: Chile-EEUU; <https://www.subrei.gob.cl/2017/06/tratado-de-libre-comercio-chile-estados-unidos/> (Letöltés ideje: 2020. 04. 13.)
- TRAVOSSOS, Mario: Projeção continental do Brasil Editora Nacional, 1938. <https://bdor.sibi.ufrj.br/bitstream/doc/132/1/50%20PDF%20-%20OCR%20-%20RED.pdf> (Letöltés ideje: 2020. 04. 12.)
- VEDOYA, Sebastian: Así opera el robo de vehículos en Chile: avance tecnológico fomentó la violencia, La Tercera; 2019. 10. 08. <https://www.latercera.com/nacional/noticia/asi-opera-robo-vehiculos-chile-avance-tecnologico-fomento-la-violencia/815516/> (Letöltés ideje: 2020. 04. 14.);
- VENTURA SANCHO, Rodrigo: El tratado de Ottawa y el desafío de Chile al 2020; Centro de Estudios Estratégicos, 2016. 12. 22 <https://www.anepe.cl/wp-content/uploads/EL-TRATADO-DE-OTTAWA-Y-EL-DESAFIO-DE-CHILE-AL-2020.pdf> (Letöltés ideje: 2019. 12. 20.)
- WINTER IGUALT, Luis: Bolivia-Chile: el reciente fallo de la Corte Internacional de Justicia; Estudios Internacionales, 2018/191. DOI:10.5354/0719-3769.2019.52050

- YÁÑEZ, Cecilia: Chile, tercer consumidor de cocaína del continente La Tercera; 2017. 06. 23. <https://www.latercera.com/noticia/chile-consumidor-cocaina/> (Letöltés ideje: 2020. 04. 14.)
- ZÍCARI, Julián – FORNILLO, Bruno – GAMBA, Martina: El mercado mundial del litio y el eje asiático. Dinámicas comerciales, industriales y tecnológicas (2001-2017); Polis, Revista Latinoamericana, 2019/52. DOI:10.32735/s0718-6568/2019-n52-1376